
KRÓNIKA

KOSZORÚ HELYETT

FEKETE J. JÓZSEF

„Az a vonat a sötétben áll még . . .
Neked már: állapot. Másnak: világvég.”
(Fehér Ferenc)

Hölgyeim és Uraim, kedves házigazdák, tisztelt hallgatóság!

Emlékezni jöttünk Topolyára azzal a feltett szándékkal, hogy a vajdasági magyar irodalom nagy veszteségei közül annak a két topolyai költőnek az emléke előtt tisztelgünk, akiknek elvesztésével a megmásíthatatlanság felismerését követően kényszerűen megbékéltünk, tudatosult bennünk, hogy már csak a munkáikkal találkozhatunk, a személyes élményt élettrajzi adataik és könyveik jelentik már számunkra. *Tóth Ferenc* tizennyolc esztendeje, *Fehér Ferenc* pedig kilenc éve távozott közülünk, mindketten felfoghatatlanul tragikus gyorsasággal. Ugyanolyan hirtelen, mint *Juhász Erzsébet*, aki tíz héttel ezelőtt ment el. A két topolyai költőhöz társult a topolyai tanárnő, az írő, a tudós. Mindhármost juknak még igen sok tennivalója lett volna közöttünk, s ha van rá mód, hogy onnét, ahol most éppen vannak, bár egy pillantást vessenek ránk, tudják, hogy nem csupán a félbemaradt életművük miatt hiányoznak nekünk.

Rémületes, hogy köröttünk egyre nagyobb a fogyatkozás, hogy csak az így vagy úgy elmenők száma gyarapodik, a legrettenetesebb pedig a tudat, hogy az elmenőket ugyan még ha reménytelenül is, de visszavárhatjuk, ám halottaink már nem térnek vissza. Még akkor sem, ha félig dolgavégezetlenül, az élet útjának fele táján kényszerültek távozásra. S valami különös módon ez a tény, a félidőn való távozás ténye kapcsolja össze a három topolyai írót, akiket megidézünk ma a Fehér Ferenc Emléknapon.

Már a képzeletében poklot járt Dante is tudta, hogy „*nincs semmi szomorítóbb, mint emlékezni régi szép időkre, nyomorban*”, s hinnünk kell neki, hiszen komoly tapasztalatokkal rendelkezett ezen a téren. Ám bármennyire is szomorú dolog az emlékezés, általa élhet csupán tovább az ember. Az emlékezés és az emlékezet útján.

*Juhász Erzsébet*¹ számomra mindenekelőtt a sajátos esszényelvet megteremtő írő, akinek gondolatvilágában a magam érzése, tapasztalatai, reflexiói visszhangra találtak. Volt tanár, újságíró, adásrendező, könyvtáros, tudományos kutató, rendkívüli egyetemi tanár, de mindenekfelett írónő², négy elbeszélésgyűjtemény, egy regény, egy tanulmánykötet és három esszékötet szerzője; s legelőbb: ember, barát, testvér. Folyton tüsténkedő olvasó, aki ír, és akinek a keze alól szinte észrevétlenül kerültek ki a kéziratok, legyen

az elbeszélés, esszé vagy éppe a doktori disszertációja. Óriási keretű szemüvege és szívből fakadó kacagása híján észrevétlen maradt volna bármilyen közösségben, hiszen gondjait, problémáit, örömeit inkább a papírral osztotta meg, mint hogy bárkit is terhelt volna velük. S így, az észrevétlenül maradás szándékával csúszott ki az életből. Ha kissé nagyobb odafigyelést követel maga számára, bizonyára nem történik meg a végzetes orvosi műhiba.

Akkor, amikor Juhász Erőbet életének legnagyobb szembesülésére készült, az öregedés élményszerű felismerés után annak megélésére. „Minden csupa átmenetiség” – írta legutóbbi prózaköteténél egyik esszéjében, s természetesen az életre gondolt. Neki nem adatott meg, hogy az öregedés és az öregség termékeny élményét átélhesse és tapasztalatait megfogalmazza. Ellenben mégis sokat tudott életről és halálról. Különben nem írta volna a következő sorokat: „S hogy legintenzívebb pillanataink is elperegnék, hogy elmúlásból vagyunk, s ez a folyamatos elmúlás az élet. Tehát: hogy az elmúlás nem a halál által következik be, a halál csak véget vet ennek az elmúlástörténetnek. Történetről lenne szó? Dehogynis, hisz az életünk, noha történik, nem történet és nem elmondható. A tulajdon elmondhatatlan történetünk történik velünk mindvégig.” Mondatai, midőn az idén megjelent könyvében olvastam őket, bölcsességeknek tűntek. Ma már tudom: többek annál – jóslatok, megérzések voltak.

Tóth Ferenc³ életét közlekedési baleset felezte meg röviddel azt követően, hogy megjelent negyedik verseskötete, címében a Fehér Ferenc-i *Holtomiglan-holtodiglant* idéző, talán ugyancsak jelzést és jóslatot hordozó: *Csontomiglan-csontodiglan*.⁴ Tóth Ferenc már tizennyolc esztendeje nincs közöttünk. De itt él velünk. Éppen a napokban idézte egy fiatal topolyai író, hogy topolyai tanárkodása idején, 1965 és 1970 között Tóth Ferenc azonnal elégtelent adott a diáknak, ha a dolgozata első bekezdésében hosszú „szsz”-szel írta a lesz szót. Nyelvi fegyelme, apró betűs, töltőtollal tett bejegyzései és javításai pedig legendássá tették, midőn a *Symposion* folyóiratot lektorálta.

Költőként indult, mégis inkább néprajzkutatóként⁵, vagy drámaíróként⁶ ismerik. Verseskötetei⁷ mára mintha feledésbe merültek volna. Sejtette ezt a szerző, hiszen a kallódás és a közöny létélménye hallatszák ki a költeményekből, igaz, Tóth Ferenc élményversei egyenesen szembeszegültek a szabad versre esküvő kordivattal; a klasszikus metrum és a népies-nemzeti versforma kedvelőjeként a verset a festőiségben kiteljesülő, míves alkotásnak tartotta, amelyben általa a hagyományos formakincs szólalt meg. Ezt volt aki önfeledt dallikázásnak vélte, ugyanis az intim költő szólalt meg ezekben a – nem divatos – versekben. A mélységesen *átélő* költő, aki még Hiroshima pusztulásáért is felelősnek tartotta magát. Végül neki is szembesülnie kellett a személy és a világ harmóniája megvalósíthatatlanságával, és ekkor intimitását a népi mítoszokba fordulás útján oldotta fel a továbbra is feszes formájú költeményeiben. Egyfelől azonosította magában az ember egyéni létét és költői mivoltát, miként azt a *Variációk ugyanarra*⁸ című versében jelezte: *egész éjjel egy verset / gombolyítottam magamból / reggel elmentem az ápolóhoz / de hiába szurkált / egyetlen csöpp vért / egyetlen eret sem talált bennem*.

Másfelől pedig szinte kihívásszerűen vonzotta a halált, sőt, azt is megkockáztathatnám, hogy egyfajta önromboló ösztön is meg-megújult bensőjében.

Leglíraibb verseinek egyikében⁹ mintha ennek a működésével szemben kérne oltalmat: *(tél) „Elmegyek hozzá, szigorú apámhoz, / messzi arcának havazó égéig! – / Hadd nővök fel már; fiatal vetését óvja haláltól!” (Apám)*

Fehér Ferenc¹⁰ az az irodalommeghatározó alkotó, akit a köztudat leginkább Topolyához köt.¹¹ Attól függetlenül, hogy a Bájics-tanya cselédházában, Nagyfény határában született, középiskolája pedig ismét elszakította ettől a várostól, de ki frt még ilyen bensőséges melegséggel a *kenyérjő Topolyáról*, amelytől több versének közlése szerint soha meg nem vált? Az *Üzenet a Szajnapartra* címűben például így fogalmazza meg ezt a kötődését: „*Jönnék vissza én is poros Topolyámra, / lehajtanám fejem anyám asztalára, / de hisz el se mentem!*”

Hogy is lehetne elmenni onnét, ahol ha az ember felkaptat a Kálváriára, és belenéz a bajsai út kódébe, a szerelem sejlik a távolinak tűnő közelségben?

Ha a huszonnyolcasok nemzedékében¹² Dér Zoltán a leginkább szabadkai, ha Ács Károly a leginkább urbánus és kozmopolita, akkor Fehér Ferenc a leginkább vajdasági költő. Számára a vajdasági táj élménye az embernek és a környezetének a harmóniáját sugallta, amit még a szülői ház udvarán, a szalmakazal tövében tapasztalt, lelkében a diákszerelm nosztalgiájával. Fehér ehhez a harmóniához érzelmileg eltéphetetlen szákkal kötődött, és a líráján át a tapasztalt valóságot tükrözte. Az ifjúkori költőtársával váltott leveleiből¹³ kiviláglik, hogy a természetes környezetéből elkerülve, az urbánus viszonyokat – vagyis a megváltozott lét körülményeket – szomatikus tünetekkel reagálta le, egyszerűen belebetegedett a városba. Már 1955-ben az egészséges föld és az őt elhagyó „tékozló fiú” érzelmi kötődésének sorsirányító erejét fogalmazta meg versében: „*Hányszor elűzött valaha, / és sírtam egymagamban – / most lábam alatt a föld sír, / mert magára hagytam*” (Télbe ingatta fejét).

„*Hazazököm héderéken Topolyára, hogy végignehessenek este az utcákon és érezzem az akáccillatot, aztán sebzetten jöjjenek vissza a vonattal a kis szobám penészébe, hogy könyvekbe temessem a magány érzetét, amit magammal hoztam*” – írja egyik levelében, majd a személyes érzését egyetemes elkeseredéssé növeli: „*Itt nem lesz belőlünk semmi. Vicinális ez az élet, hiába.*”

A megváltozott környezet lényegében mégsem a nosztalgiát keltette életre a költőben, hogy az elvagyódás, a visszavagyódás nagy verseit szólaltassa meg, hanem mint Bori Imre jegyzi, költészetében a „pannon Nirvána” eszméjét a „semmi filozófiája” váltotta fel. Fehér ekkor tulajdonképpen az emlékek szorítása miatt képtelen másként megszólalni, mint a spleen hangján. Beszédeseen vallanak erről az élményből fakadó versgyűjteményeinek címei is. Amíg egyfelől ott a biztonságot nyújtó, belakható, emberi lét a *Jobbágyok unokái*, az *Alom a dűlőutak szélén*, az *Övig a földbe ásva*, a *Bízó szerelemmel* oldalain, addig a másik oldalon élesen elkülönül egymástól az *Akác és márvány világa*, a Fehér Ferenc-típusú költőt és embert éltető, illetve elemésztő létformák dilemmája. Ekkor már – gondolok itt az ötvenes évekre –, Fehér költészetét nem az élmény határozza meg, hanem az artisztikum, a versnyelvel való muzsikálás és festés szándéka. A művéség által, a verselési technika útján kialakított költői harmónia azonban ezekben a versekben sem a világgal való harmóniát fogalmazza meg: „*Árnyam, ha messze kujtorog, / verjék sallangos ustorok, / nyergeljék böjti vén szelek, / glédics-tövisű kengyelek; / szájjamban nőjön zöld moha, / mérgezzem szeretőm csontpora . . . / S az idő, amely mint a gyík oson, / az legyen szörnyű gyilkosom!*” (Nyelv és varázs)

A szörnyű gyilkos nem váratott magára, lényegében feloldatlanul hagyta a költő dilemmáját, amiről imigyen vallott: „*Magamról alig írtam, ugy-e? Mit írjak? Szeretnék*

*meghalni, szeretnék élni! Szeretnék elmenni, szeretnék maradni! Szeretnék szeretni, szeretnék gyűlölni! Csak a végelet, az intenzivitás érdekelnek. Gyűlölöm azt, ami megszokott, külsmeri!*¹⁴ Talán Adyra, talán József Attilára is gondolunk e sorok olvastán, pedig Fehér Ferenc alkotói kérdéseinek akcentusai köré épülnek a gondolatok, akár a következő mondatokban: „*Még ma is elfog a vágó: kitörni a magam keretéből, egyetemessé lenni, emberivé. Ez az én humanizmusom, ez az én donquijote-i álmom és harcom. Végeredményben talán az alkotóművész esztétikája is. Még nem tudom, sikerül-e csak magamban felépíteni mindent s ezzel bebizonyítani, hogy korunk nem a kollektívizmusnak, hanem az individualizmusnak kedvez; avagy végleg megfeszít és megsemmisít a tömegekbe olvadó társtalanságom.*”¹⁵

Lényegretapintóbban talán meg sem lehetne fogalmazni a Fehér Ferenc-i sorsot, mint a tömegekbe olvadó társtalanságot. S különös módon ez a társtalanság tette a legnépszerűbb költővé a Vajdaságban. Íme, művészete előtt ma itt mindannyian kegyelettel adózunk!

JEGYZETEK

- ¹ Topolya, 1947. április 19–Újvidék, 1998. szeptember 25.
- ² Művei: *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* (1975), *Gyöngyhalszok* (1984), *Homortús* (1980), *Műkedvelők* (1985), *Senki sehol soha* (1992), *Esti följegyzések* (1993), *Állomáskeresőben* (1994), *Tükörképek labirintusa* (1996), *Útalan utaim* (1998).
Díjai: Sinkó-díj (1974), Híd-díj (1984), Szirmai-díj (1984).
- ³ Topolya, 1940. július 25–1980. október 9.
- ⁴ Ezt a kötetét 1980-ban posztumusz Híd-díjjal tüntették ki.
- ⁵ Az ELTE Bölcsészettudományi Karának néprajzi szakán szerzett magiszteri fokozatot.
- ⁶ *Jób* című, bibliai témájú drámája Gobby Fehér Gyulával, Majtényi Mihállyal és Varga Zoltánnal közös kötetben jelent meg 1971-ben Újvidéken.
- ⁷ *Őszől tavaszig* (1961), *Vörös madár* (1966), *Halál a stokban* (1970), *Csontomiglan-csontodiglan* (1980).
- ⁸ A *Halál a stokban* című kötetben.
- ⁹ Apám. A *Vörös Madár* című kötetben.
- ¹⁰ Nagyfény, 1928. aug. 3–Újvidék, 1989. júl. 31.
- ¹¹ Főbb művei: *Jobbágyok unokái* (1953), *Álom a dűlőutak szélén* (1956), *Övig a földbe ásva* (1959), *Bló szerelimmal* (1962), *Esővárók* (1964), *Delelő* (1966), *Egy kiskirály kumyhózában* (1972), *Vasfű* (1973), *Madarak folyója* (1978), *Szívemben nyugovó tengerek* (1978), *Akác és márvány* (1989), *Erdőilen erdő* (1995), *Hazavezérlő csillagok* (naplójegyzetek, 1970). *Egyazon ég alatt* (esszék és jegyzetek 1984). *Vállalt világ* (esszék és jegyzetek 1988).
Díjai: Híd-díj (1966), Szenteleky Kornél-díj (1985), Bazsalikom-díj (1975).
- ¹² Ács Károly, Ágoston Mihály, Dér Zoltán, Fehér Ferenc, Kalapis Zoltán, Kopeczky László, Sáfrány Imre, Vukovics Géza.
- ¹³ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek 1949–1951. *Híd*, 1998. 6., 1998. 7–8., 1998. 9.
- ¹⁴ Borús Erzsébetnek. Újvidék, 1951. március 6-án. In: *Híd*, 1998. 9., 770. l.
- ¹⁵ Borús Erzsébetnek. Újvidék, 1951. április 9-én. In: *Híd*, 1998. 9., 773. l.

Elhangzott 1998. november 8-án a topolyai Népkönyvtárban megrendezett Fehér Ferenc Emléknapokon.